

การพัฒนารูปแบบงานทันตสุขภาพ ในโรงเรียนประถมศึกษา อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่

ศิริพรรณ เลชะวิวัฒน์* ทบ., วท.ม. (สาธารณสุขศาสตร)

บทคัดย่อ

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงวิจัยและพัฒนา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนารูปแบบงานทันตสุขภาพในโรงเรียนประถมศึกษา อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ ในช่วงปี 2552-2555 โรงเรียนที่เข้าร่วมดำเนินกิจกรรมเป็นโรงเรียนขนาดเล็ก ขนาดกลางและขนาดใหญ่ รูปแบบการขยายเครือข่าย เริ่มจากโรงเรียนต้นแบบ 2 โรงเรียน เป็นโรงเรียนคู่หู ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และขยายเครือข่ายเพิ่มขึ้น เป็น 15 โรงเรียน โดยมีกิจกรรมครอบคลุมการดูแลทันตสุขภาพ คือการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องทันตสุขภาพ การบริโภคอาหาร ขนมห ที่เป็นอันตรายต่อทันตสุขภาพ การแปรงฟันด้วยยาสีฟันผสมฟลูออไรด์ โดยใช้แนวคิดเรื่องส่งเสริมสุขภาพแนวใหม่ โดยภาระหน้าที่ของระบบบริการสาธารณสุขในการส่งเสริมสุขภาพเป็นความร่วมมือกัน ระหว่าง บุคคล ชุมชน บุคลากรสาธารณสุข ทันตบุคลากรในสาธารณสุขแนวใหม่จะต้องร่วมมือกันในบทบาทสำคัญที่ต่างไปจากเดิม จากผู้หยิบยื่นหรือผู้ให้มาเป็นในฐานะผู้กระตุ้นหรือผู้จุดประกาย โดยการทำให้เกิดสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ การเสริมความเข้มแข็งในการทำงานกับชุมชน การพัฒนาทักษะส่วนบุคคล และการปรับระบบบริการสาธารณสุข

คำสำคัญ : รูปแบบงานทันตสุขภาพในโรงเรียน

*โรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชเด่นชัย จังหวัดแพร่

บทนำ

ประเทศไทยได้ดำเนินกิจกรรม การส่งเสริมทันตสุขภาพในโรงเรียน ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ภายใต้โครงการเพิ่มทวี และมีการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) มีการดำเนินตามกลวิธีเฝ้าระวัง ภายใต้ความรับผิดชอบร่วมกันของกระทรวงศึกษาธิการและกระทรวงสาธารณสุข มีการตรวจฟันโดยครูอนามัย ปีละ 2 ครั้ง และส่งต่อเพื่อรับบริการทันตกรรม แต่ก็ยังพบว่ามีปัญหาโรคฟันผุ¹ จากการสำรวจสภาวะทันตสุขภาพของจังหวัดแพร่ ปี 2549 ในเด็กอายุ 12 ปี พบผู้ปราศจากฟันผุลดลง จากในปี 2544 ซึ่งพบร้อยละ 45 ลดลงเหลือร้อยละ 25.8 ในปี 2549 ซึ่งต่ำกว่าเป้าหมายระดับประเทศที่กำหนดว่าจะต้องมีผู้ปราศจากฟันผุ ร้อยละ 45²

เนื่องจากโรคฟันผุเกิดจาก 3 ปัจจัยหลัก ปัจจัยแรก คือ การได้รับเชื้อที่ก่อให้เกิดโรคฟันผุ พบว่าเด็กที่มีฟันผุ มีเชื้อ Mutan Streptococci สูงกว่าเด็กทั่วไป ปัจจัยที่สอง คือ การรับประทานอาหารที่ไม่ถูกต้อง เช่น รับประทานอาหารหวาน และอาหารระหว่างมื้อ ปัจจัยที่สามคือการดูแลความสะอาดช่องปากไม่ดี ดังนั้น เพื่อลดปัญหาโรคฟันผุ กิจกรรมส่งเสริมทันตสุขภาพจึงมีการรณรงค์ในเรื่องการบริโภคอาหารที่เป็นโทษและการแปรงฟันที่ถูกวิธี³ โดยมีการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์สาธารณสุขแนวใหม่ ที่เสนอให้ทันตบุคลากรในสาธารณสุขแนวใหม่ จะต้องร่วมมือกันในบทบาทสำคัญที่ต่างไปจากเดิม จากผู้หยิบยื่นหรือผู้ให้มาเป็นในฐานะผู้กระตุ้นหรือผู้จุดประกายโดยใช้กลยุทธ์การสร้างกระแส การทำให้เกิดสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาพ การเสริมความเข้มแข็งในการทำงานกับชุมชน การพัฒนาทักษะส่วนบุคคล และการปรับระบบบริการสาธารณสุข⁴ การพัฒนา

สุขภาพเด็กวัยเรียนและเยาวชนนั้น เด็กจะต้องมีความสามารถควบคุมปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาพของตนเอง มีความสามารถในการพึ่งตนเองด้านสุขภาพได้ ดังนั้น จึงต้องอาศัยมาตรการทางการศึกษา ร่วมกับการจัดการทรัพยากร สิ่งแวดล้อม ให้เอื้อต่อพฤติกรรมสุขภาพ⁵ และยังพบว่าครูเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการดูแลส่งเสริมสุขภาพช่องปากของนักเรียน เด็กจะเชื่อฟังและทำตามคำแนะนำของครู สอดคล้องกับแนวคิดและหลักการจัดโครงการโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพได้นำองค์ประกอบของโรงเรียนส่งเสริมสุขภาพในการแก้ปัญหาสุขภาพช่องปาก โดยเน้นการมีส่วนร่วมของสถานศึกษา บ้านและชุมชน⁶

การดำเนินงานทันตสาธารณสุขที่ผ่านมาของโรงเรียนประถมศึกษาในอำเภอเด่นชัยจังหวัดแพร่ คือ การดูแลเด็กโดยทันตบุคลากรตามระบบเฝ้าระวัง พบว่า เด็กยังมีการบริโภคอาหารที่เป็นโทษ เด็กบริโภคน้ำอัดลม 78.42% บริโภคน้ำหวาน 86.72% บริโภคขนมกรุบกรอบ 64.61%⁷ และยังพบว่าโรงเรียนยังมีการจำหน่ายขนมกรุบกรอบ น้ำอัดลม เด็กยังแปรงฟันไม่ถูกต้อง และไม่สม่ำเสมอ ทางโรงเรียนมักจะคิดว่าหากมีปัญหาสุขภาพก็ไปรักษาที่โรงพยาบาล บ่อยครั้งที่ครูมักพูดว่า “การตรวจฟันเป็นงานฝากของโรงพยาบาลงานหลักคือสอนหนังสือ” และการเพิ่มจำนวนทันตบุคลากรไม่สามารถแก้ปัญหาดังกล่าวได้ ทำให้เกิดแนวคิดที่เราไม่สามารถที่จะทำงานแบบเดิมที่มุ่งเน้นให้ได้ตัวเลขตามเป้าหมายและตัวชี้วัด แต่ต้องเน้นที่การทำงานด้วยใจและทำงานเป็นทีม มีพันธมิตรที่เป็นครูในโรงเรียน หรือคนในชุมชนที่จะแสดงให้เห็นภาพว่าการส่งเสริมทันตสุขภาพเป็นสิ่งที่ทุกคนทำได้เกิดขึ้นได้จริง ไม่ได้เกิดจากการสั่งการของหมอเหมือนที่ผ่านมา ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษารูปแบบงานทันตสุขภาพในโรงเรียนประถมศึกษาอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ เพื่อนำผลการวิจัยที่ได้

ไปใช้เป็นบริบทในการวางแผนดำเนินการขยาย
เครือข่ายงานทันตสุขภาพในโรงเรียน

วัตถุประสงค์

เพื่อพัฒนารูปแบบ งานทันตสุขภาพใน
โรงเรียน ประถมศึกษา อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่

วัสดุอุปกรณ์และวิธีการ

การศึกษานี้เป็นการศึกษาเชิงวิจัยและ
พัฒนา (ปี 2552 - 2555) ประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้

1. จัดตั้งเครือข่ายทันตสาธารณสุขเด่นชัย
ประกอบด้วย ทันตบุคลากรอำเภอเด่นชัยในฝ่าย
ทันตสาธารณสุขโรงพยาบาล, รพสต.ปงป่าหวาย,
รพสต.ห้วยไร่, รพสต.ไทรย้อย, รพสต.แม่จั่วะ

2. เครือข่ายทันตสาธารณสุขเด่นชัย นิเทศ
โรงเรียนในอำเภอเด่นชัย ทั้งหมด 21 แห่ง เพื่อ
ทราบถึงจุดอ่อน จุดแข็งของแต่ละโรงเรียน และ
สร้างพันธมิตรเพื่อร่วมงานกับเครือข่ายทันต
สาธารณสุข

3. การปรับแนวคิดในการดำเนินชีวิต ให้มี
การทำงานอย่างมีความสุข

ครั้งที่ 1 โดยวิทยากร ดร.ประมวล เพ็ง
จันทร์

ครั้งที่ 2 โดยวิทยากร ดร.สนอง วรอุไร
โดยมีผู้เข้าร่วมกิจกรรมคือ ผู้บริหารโรงเรียน ครู
อนามัย ทันตบุคลากร

4. การปรับแนวคิดในการทำงาน และเพื่อน
ร่วมงาน โดยใช้กระบวนการสุนทรียสนทนา ซึ่งมีผู้
เข้าร่วมกิจกรรม ได้แก่ ผู้บริหารโรงเรียน ครู
อนามัย ทันตบุคลากร สุนทรียสนทนาเป็น
กระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนามาจากแนวคิดและ
ปฏิบัติที่หลากหลาย โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการ
เรียนรู้จักตัวเองที่จะช่วยนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงใน
ระดับทัศนคติหรือโลกทัศน์ ไปจนถึงระดับพฤติกรรม

และวิถีการดำเนินชีวิต

5. รับสมัครโรงเรียนที่สนใจเข้าร่วมทำงาน
กับเครือข่ายทันตสาธารณสุขโดยความสมัครใจของ
โรงเรียน

6. การปรับรูปแบบโรงเรียนที่สมัครร่วม
ทำงานกับเครือข่ายทันตสาธารณสุขจับคู่กันเป็น
โรงเรียนคู่หูด้วยความสมัครใจเพื่อพัฒนาให้เป็น
โรงเรียนต้นแบบทันตสุขภาพ

7. จัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และนำเสนอ
ผลงาน ปัญหาอุปสรรค เพื่อแก้ไขปัญหาใน
โรงเรียน โดยมีผู้บริหารและครูอนามัย ทั้ง 21 แห่ง
เข้าร่วมประชุม

8. ขยายเครือข่าย โดยการชักชวน กระตุ้น
และหาพันธมิตรของโรงเรียนที่ทำงานร่วมกับเครือ
ข่ายทันตสาธารณสุข

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

1. แบบสำรวจข้อมูลทั่วไปของโรงเรียน ผู้
บริหาร ครูอนามัย

2. แบบรายงานสภาวะช่องปากของ
นักเรียนในงานเฝ้าระวังทันตสุขภาพ ทส. 003

3. แบบสำรวจพฤติกรรมทันตสุขภาพ ใช้
แบบสำรวจสภาวะทันตสุขภาพ ของกลุ่มงานทันต
สาธารณสุข สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดแพร่

การเก็บข้อมูล

1. แบบสำรวจข้อมูลทั่วไปของโรงเรียน ผู้
บริหาร ครูอนามัยเก็บข้อมูล ตั้งแต่เดือนมิถุนายน
2552 – เดือนมิถุนายน 2555

2. แบบรายงานสภาวะช่องปากของ
นักเรียนในงานเฝ้าระวังทันตสุขภาพ ทส. 003 เก็บ
ข้อมูลปีละ 2 ครั้ง คือมิถุนายน และธันวาคม ตั้งแต่
เดือนมิถุนายน 2552 – เดือนมิถุนายน 2555

3. แบบสำรวจพฤติกรรมทันตสุขภาพ ใช้
แบบสำรวจสภาวะทันตสุขภาพ เก็บข้อมูล ปี 2552
ถึง ปี 2555

กรอบแนวคิดการศึกษา

การประเมินสถานการณ์การจัดกิจกรรมส่งเสริมทันตสุขภาพในโรงเรียน
 ข้อจำกัด และประเด็นการพัฒนา

2552

Input :

ข้อมูลสถานการณ์
 ข้อมูลโรงเรียน
 แนวคิดการพัฒนา

Process :

การปรับแนวคิดการดำเนินชีวิต
 อ.ประมวล เพ็งจันทร์
 การปรับแนวคิดการทำงาน
 กระบวนการสุนทรียสนทนา

Output :

จำนวน โรงเรียน เข้าร่วมเป็น
 โรงเรียนต้นแบบ
 Performance ของโรงเรียน

2553-2555

Input :

โรงเรียนต้นแบบ
 กระบวนการสนับสนุน
 งบประมาณจาก องค์การ
 ปกครองส่วนท้องถิ่น, โครงการ
 เครือข่ายเด็กไทยฟันดี

Process :

จัดประกวด
 ถอดบทเรียน
 แลกเปลี่ยนเรียนรู้
 การอบรมของ อ.สนอง วรอุไร
 สร้างกระแสในโรงเรียน, ชุมชน

Output :

จำนวนเครือข่าย
 จำนวนโรงเรียน

ผลลัพธ์ :

นโยบายโรงเรียน, สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อทันตสุขภาพ, สถานการณ์พฤติกรรม, สภาวะโรค

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนา โดยแจกแจงหาค่าความถี่ และร้อยละ

ผลการศึกษา

ผลการดำเนินงานปี 2552

โรงพยาบาลได้ทำการวิเคราะห์สถานการณ์ไปเยี่ยมชมโรงเรียนในอำเภอเด่นชัย ซึ่งมี 21 โรงเรียน ประกอบด้วย โรงเรียนขนาดเล็ก ขนาดกลาง ขนาดใหญ่ (ตารางที่ 1) ผู้บริหารและครูอนามัยส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า 50 ปี และอายุราชการมากกว่า 30 ปี ครูอนามัยทั้งหมดเป็นเพศหญิงรับผิดชอบงานทันตสุขภาพในโรงเรียนมากกว่า 5 ปี ซึ่งส่วนใหญ่มีความรู้เรื่องทันตสุขภาพแต่ขาดการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง พบว่าโรงเรียนมีการจำหน่าย ลูกอม ขนมกรุบกรอบ น้ำอัดลม มีกิจกรรมแปรงฟันหลังอาหารกลางวัน แต่ยังไม่มีการตรวจความสะอาดของฟันหลังแปรงฟัน และนักเรียนยังแปรงฟันไม่ถูกวิธี ทำให้มีฟันผุและเหงือกอักเสบ จึงได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างครูอนามัยและผู้บริหารเพื่อให้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการดูแลทันตสุขภาพโดยเน้นที่การพัฒนาคนทั้งครู ผู้บริหารโรงเรียน ทันตบุคลากร ก่อนดำเนินการพบว่าโรงเรียนไม่สนใจเข้าร่วมกิจกรรม หลังจากทางโรงพยาบาลจัดกิจกรรมเปลี่ยนความคิดชีวิตเปลี่ยน โดย ดร.ประมวล เพ็งจันทร์ แลกเปลี่ยนเรียนรู้และละลายพฤติกรรมโดยใช้กระบวนการสุนทรียสนทนา พบว่าโรงเรียนมีแนวคิดเปลี่ยน คุณครูพูดว่า “ที่ผ่านมาเราต่างมองอีกฝ่ายว่าคิดไม่ตรงกัน ก็ไม่อยากทำงานร่วมกัน ทำเฉพาะงานของเราดีกว่า” “จริงๆ แล้วครูเพิ่งรู้ว่าหมอคิดอย่างไร เพราะเราไม่ค่อยได้คุยกันเลยนะ ไปโรงเรียนก็ติดครูต้องสอนเด็ก พอเห็นหน้าหมอก็คิดว่าเราจะเอางานมาให้อีกแล้ว” หลังดำเนินการกิจกรรม มีโรงเรียนสมัครใจเข้าร่วมเป็นโรงเรียนต้นแบบทันต

สุขภาพ 2 โรงเรียน โดยการจับคู่เป็นโรงเรียนคู่หูต้นแบบ ของโรงเรียนปงป่าห้วยและโรงเรียนบ้านแม่ยูนเพื่อแก้ปัญหาโรคในช่องปาก มีการปรับเปลี่ยนแบบการดูแลทันตสุขภาพ มีการจัดทำนโยบายเรื่องการดูแลสุขภาพในช่องปากโดยอัตลักษณ์ของทั้ง 2 โรงเรียนคือ ฟันดียิ้มสวย และเอกลักษณ์คือโรงเรียนส่งเสริมทันตสุขภาพ กิจกรรมหลักเน้นแปรงฟันหลังอาหารกลางวัน มีการจัดกิจกรรมการแปรงฟันอย่างเป็นระบบ โดยแปรงตำแหน่งละ 8 ครั้ง แปรงตามจังหวะที่ผู้นำนักเรียนบอกร่วมกับเพลงที่เด็กชอบความยาว 3 – 5 นาที ประกอบการแปรงฟัน ทำให้เด็กสนุกสนานกับการแปรงฟันและแปรงฟันอย่างพร้อมเพรียงกันตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาถึงชั้นมัธยมศึกษา และแปรงฟันได้สะอาดทั่วถึงทั้งปาก การประเมินผลการแปรงฟันโดยมีการตรวจความสะอาดของการแปรงฟันเดือนละ 2 ครั้ง โดยให้เด็กๆ ช่วยกันทำน้ำยาข้อมลิ้นโดยใช้สีที่ทำจากผลไม้ตามฤดูกาลที่มีในท้องถิ่นเช่น ลูกโอบหมอน เม็ดผักปลังสุก ใบเตย จากการตรวจอนามัยในช่องปาก เด็กนักเรียนรายงาน ทส.003 เปรียบเทียบ มิถุนายน 52, ธันวาคม 52 เหงือกอักเสบลดลง โรงเรียนปงป่าห้วย จากร้อยละ 59.46 เป็นร้อยละ 31.36 และโรงเรียนแม่ยูน จากร้อยละ 75 เป็นร้อยละ 58.06 เป็นผลให้ ทั้ง 2 โรงเรียนได้รับรางวัลชนะเลิศในการประกวดโครงการคู่หูโรงเรียนส่งเสริมทันตสุขภาพระดับเขต ในหมวดการแปรงฟันด้วยยาสีฟันผสมฟลูออไรด์ ในปี 2552 ปัญหาที่พบจากการสำรวจพฤติกรรมทันตสุขภาพเด็กยังมีการทานขนมกรุบกรอบมากกว่า 3 วันต่อสัปดาห์ ร้อยละ 36.4 กินมากถึง 16.2 ถูต่อสัปดาห์ และน้ำอัดลม/ก๊าซร้อยละ 75.6 การแปรงฟันก่อนนอน ร้อยละ 45.5

ผลการดำเนินงานปี 2553-2555

จากปัญหาที่ผ่านมา ในปี 2553 เครือข่ายทันตสาธารณสุขได้ผลักดันให้โรงเรียนบ้านน้ำโค้ง

โรงเรียนเด่นชัยวิทยาเป็นโรงเรียนต้นแบบ พัฒนากิจกรรมการเรียนรู้เรื่องทันตสุขภาพ ซึ่งต้องอาศัยโรงเรียนขนาดใหญ่ และมีศักยภาพในการจัดทำหลักสูตรที่บูรณาการงานทันตสุขภาพเข้าไปในหลักสูตรการเรียนการสอนทุกช่วงชั้นเรียนเพื่อให้เด็กมีความรู้และสร้างความตระหนักในการบริโภคอาหาร เช่น ระดับประถมศึกษา บูรณาการเข้ากับกลุ่มสาระการเรียนรู้สุขศึกษา พลศึกษา และสาระงานบ้านเกี่ยวกับการเลือกอาหาร เพื่อส่งเสริมให้นักเรียน ลด ละ เลิก น้ำอัดลม ขนมกรุบกรอบ และอาหารที่เป็นโทษ ระดับมัธยมศึกษาบูรณาการเข้ากับสาระการงานอาชีพ โครงการเกษตรตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ส่งผลให้โรงเรียนบ้านน้ำโค้ง โรงเรียนเด่นชัยวิทยาได้รับรางวัลรองชนะเลิศอันดับที่ 1 คู่มือโรงเรียนส่งเสริมทันตสุขภาพ ระดับเขตหมวดการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องทันตสุขภาพ

โรงเรียนบ้านแม่ยูนโรงเรียนต้นแบบร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับ โรงเรียนบ้านแม่จั่วพัฒนา กิจกรรมการบริโภคอาหาร ขนม ที่เป็นอันตรายต่อทันตสุขภาพ เนื่องจากโรงเรียนบ้านแม่จั่วมีต้นทุนในการผลิต ขนมและอาหารว่างจำหน่ายในชุมชน จึงร่วมกันผลิตขนมและน้ำสมุนไพรโดยใช้สูตรอ่อนหวาน เช่น การทำน้ำสมุนไพร โดยใช้สูตรอ่อนหวาน จากเดิมใช้น้ำตาล 1 กก ต่อน้ำ 1 ลิตร เป็นใช้น้ำตาล 100 กรัม ต่อน้ำ 1 ลิตร มีการประชุมขอความร่วมมือจากผู้ปกครองและคนในชุมชนมาสาธิต และสอนการทำอาหารทางเลือก(อาหารทดแทน) เพื่อให้เด็กทำกินในโรงเรียนเช่น น้ำสมุนไพรแทนน้ำอัดลม ขนมไทยอ่อนหวานแทนขนมกรุบกรอบ โรงเรียนบ้านแม่ยูนและโรงเรียนบ้านแม่จั่วได้รับรางวัลรองชนะเลิศอันดับที่ 1 คู่มือโรงเรียนส่งเสริมทันตสุขภาพ ระดับเขต หมวด การบริโภคอาหาร ขนม ที่เป็นอันตรายต่อทันตสุขภาพ โรงเรียนต้นแบบได้ถอดบทเรียนและจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยน

เรียนรู้โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเนื่องจากเป็นโครงการที่มีประโยชน์ต่อเด็กในชุมชนพบว่าทั้ง 5 โรงเรียนมีการจัดกิจกรรมการดูแลทันตสุขภาพโดยมีการบูรณาการงานทันตสุขภาพเข้าไปในหลักสูตรการเรียนการสอน การจัดกิจกรรมการแปรงฟันหลังอาหารกลางวันทุกวัน การควบคุมการจำหน่ายอาหารที่เป็นโทษ มีกิจกรรมตรวจฟันโดยครู ปีละ 2 ครั้ง นอกจากนี้พบว่ามีการพัฒนาผู้เรียนร่วมกับ อ.ย.น้อยโดยการบูรณาการเรื่องของทันตสุขภาพเข้ากับเรื่องของงานเภสัชกรรม เรื่องการอ่านฉลากอาหาร และการสำรวจอาหารที่เป็นโทษ และงานอนามัยโรงเรียนตามนโยบาย แปรงฟันสะอาด อาหารปลอดภัย สุขาน่าใช้ ปัญหาที่พบยังมีอีก 16 โรงเรียนที่ไม่เข้าร่วมกิจกรรม

ปี 2554-2555 โรงเรียนต้นแบบได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับโรงเรียนอื่นๆทั่วประเทศโดยได้รับงบประมาณจากเครือข่ายเด็กไทยฟันดี และนำความรู้มาพัฒนาโรงเรียน เป็นพี่เลี้ยงและเป็นแกนนำทันตสุขภาพ ในการทำงานร่วมกับเครือข่ายทันตสาธารณสุข ชักชวนให้โรงเรียนอื่นๆเข้าร่วมเป็นเครือข่ายโดยมีการจัดประชุมและมีกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของครูและผู้บริหารโรงเรียนทั้งอำเภอและมีการประกาศเกียรติคุณโรงเรียนต้นแบบให้ผู้บริหารได้รับทราบ ทำให้ได้โรงเรียนที่เข้าร่วมเป็นเครือข่ายทั้งหมด 15 โรงเรียน 2 เครือข่าย คือ เครือข่ายเด่นชัยเด็กไทยฟันดี 8 โรงเรียน และเครือข่ายจตุรมิตร 7 โรงเรียนทั้ง 2 เครือข่าย ได้มีการจัดกิจกรรมส่งเสริมทันตสุขภาพ โดยวิสัยทัศน์ของเครือข่ายเด่นชัยเด็กไทยฟันดี คือโรงเรียนเครือข่ายเด่นชัยเด็กไทยฟันดีเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ มุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนให้มีคุณภาพตามมาตรฐานการศึกษา มีคุณธรรมนำความรู้ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง นักเรียนมีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดีโดยพัฒนาสู่มาตรฐานวิชาชีพ

ตารางที่ 1 ข้อมูลโรงเรียน

ข้อมูลพื้นฐาน	จำนวนโรงเรียน
ขนาดของโรงเรียน	
ขนาดเล็ก (จำนวนนักเรียน <100 คน)	18
ขนาดกลาง (จำนวนนักเรียน 100 – 300 คน)	1
ขนาดใหญ่ (จำนวนนักเรียน 301 – 800 คน)	2
สถานที่ตั้ง	
ในเขต	5
นอกเขต	16

ตารางที่ 2 ร้อยละของพฤติกรรมทันตสุขภาพของโรงเรียนเครือข่าย

	ก่อนดำเนินการ	หลังดำเนินการ
การแปรงฟัน		
แปรงฟันตอนเช้า	96.0	100.0
แปรงฟันหลังอาหารกลางวัน	86.0	100.0
แปรงฟันก่อนนอน	45.5	75.6
แปรงสะอาด	25.0	60.5
การบริโภคที่บ้าน/โรงเรียน		
ดื่มน้ำอัดลม/ก๊าซ	75.6	50.0
ดื่มน้ำอัดลม/ก๊าซ>3วันต่อสัปดาห์	29.1	2.1
ดื่มน้ำหวาน/ผลไม้	60.0	52.6
ดื่มน้ำหวาน/ผลไม้>3วันต่อสัปดาห์	50.3	5.2
กินขนมกรุบกรอบ>3วันต่อสัปดาห์	73.1	60.5
กินลูกอม	60.0	35.1

ตารางที่ 3 รายงานการเฝ้าระวังทันตสุขภาพโรงเรียนเครือข่าย ทส 003

	ก่อนดำเนินการ	หลังดำเนินการ
จำนวนโรงเรียนที่มีปัญหาฟันผุ >20 %	12 แห่ง	6 แห่ง
ฟันผุ	ร้อยละ 25.4	ร้อยละ 2.2
เหงือกปกติ	ร้อยละ 21.7	ร้อยละ 69.6

โดยยึดหลักธรรมาภิบาล วิสัยทัศน์ของเครือข่าย จัตุรมิติคือการดูแลทันตสุขภาพตามแบบ ญาติจาวบ้าน ซึ่งเป็นการทำงานโดยใช้แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีชาวบ้านมาเพื่อดูแลสุขภาพ การทำงานของคณะกรรมการเครือข่ายมีการแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานโรงเรียนเครือข่าย มีการจัดประชุม จัดหางบประมาณจากโรงเรียนและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเครือข่ายและระหว่างเครือข่าย มีนวัตกรรมเกิดขึ้นได้แก่ ธงชัยฟันดีเป็นกิจกรรมแบ่งกลุ่มเด็กเหจือกอักเสบ เหจือกปกติ ฟันผุหรือรักษาเร่งด่วนเป็นกลุ่มตามธงสี ทำให้เด็กอยากพัฒนามาอยู่ธงสีที่ฟันปกติ ชุมทรัพย์ฟันดี ทำให้เด็กอยากออมเงินเพื่อให้ชุมทรัพย์ตัวเองมีเงินมาก จึงเหลือเงินไปซื้อขนมอร่อยลง แม่ลูกฟันดี โดยให้ลูกและแม่ตรวจฟันด้วยกัน กิจกรรมเดินดินกินผักนึ่ง เป็นการเยี่ยมบ้านของครู โดยครูไปกินข้าวร่วมกับผู้ปกครองเพื่อถามปัญหาต่างๆ รวมถึงการดูแลสุขภาพฟัน จากกิจกรรมทั้งหมดทำให้โรงเรียนเครือข่ายเด่นชัดเด็กไทยฟันดีได้รับรางวัลชนะเลิศประกวดเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมทันตสุขภาพดีเด่นระดับจังหวัดปี 2554 และโรงเรียนเครือข่ายจัตุรมิติได้รับรางวัลที่ 3 ประกวดเครือข่ายโรงเรียนส่งเสริมทันตสุขภาพดีเด่นระดับจังหวัดปี 2554 ผลการตรวจฟันในงานเฝ้าระวังทันตสุขภาพ พบว่าจำนวนโรงเรียนที่มีปัญหาฟันผุ >20% และฟันผุ ลดลง เด็กนักเรียนมีการแปรงฟันหลังอาหารกลางวันทุกวัน ครอบครัวทุกโรงเรียนและนักเรียนมีเหจือกอักเสบลดลง (ตารางที่ 2), (ตารางที่ 3)

อภิปรายผล

การขยายเครือข่ายโดยการสร้างโรงเรียนต้นแบบ เพื่อให้โรงเรียนได้เห็นแนวทางคิดเรื่องส่งเสริมทันตสุขภาพแนวใหม่จะต้องปรับเปลี่ยนบริการสาธารณสุข (reorie) โดยบุคลากรสาธารณสุข

จำเป็นต้องมีบทบาทในการรณรงค์ ผลักดัน สังคม (advocate) มีการสร้างกระแสในการดูแลสุขภาพทั้งทันตบุคลากร ผู้บริหารโรงเรียน คณะครูโรงเรียน โดยการไปนิเทศงาน กระตุ้นให้โรงเรียนเห็นความสำคัญ และร่วมกิจกรรมการปรับเปลี่ยนวิถีคิดโดย ดร.ประมวล เพ็งจันทร์ และกระบวนการสุนทรียสนทนา หลังจากทำงานไปพบว่าบางครั้งทีมงานอาจจะเหนื่อยและรู้สึกท้อถอยจึงมีการกระตุ้นการทำงาน “เพิ่มพลังชีวิต ลิขิตความสุข” โดย ดร.สนอง วรอุไร ทำให้มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องทีมงานจะมีการไปพูดคุยติดตามในโรงเรียนเป็นระยะ โดยสอดแทรกแนวคิดเรื่องการส่งเสริมทันตสุขภาพแนวใหม่ ที่ไม่เป็นการเพิ่มภาระงานเป็นการพัฒนากิจกรรมที่มีอยู่ในโรงเรียน โดยใช้แนวคิดการทำงานที่จะทำให้ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ (win-win) โดยมีทีมงานเป็นพี่เลี้ยง การนำแนวคิดของสาธารณสุขแนวใหม่เพื่อสร้างโรงเรียนต้นแบบทำให้โรงเรียนได้เห็นภาพจริง ว่าสามารถเกิดขึ้นได้ไม่ยาก ทำให้หลายโรงเรียนอยากเข้าร่วมกิจกรรมเป็นการขยายเครือข่ายการทำงานที่ง่าย ลงทุนต่ำ ประสิทธิภาพสูง ใช้บุคลากรในการทำงานน้อย และมีความยั่งยืน แม้จะต้องใช้เวลานาน เมื่อเทียบกับการทำงานเดิมที่ให้โรงเรียน มีการทำกิจกรรมเหมือนกันทั้งอำเภอ ต้องใช้งบประมาณสูง และบุคลากรจำนวนมากแม้จะได้ผลรวดเร็ว แต่ไม่มีความยั่งยืน เครือข่ายทันตสาธารณสุขทำหน้าที่ไกล่เกลี่ย (mediate) เพื่อให้งานทันตสาธารณสุขในโรงเรียนขับเคลื่อนไปทั่วทั้งอำเภอเครือข่ายทันตสาธารณสุขจะเป็นตัวประสานโรงเรียน กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน ให้เห็นความสำคัญของปัญหาสุขภาพช่องปากของเด็กในชุมชน ซึ่งจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีสุขภาพดี ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี โดยจะเห็นได้จาก องค์การท้องถิ่นให้การสนับสนุนงบประมาณแก่โรงเรียนเช่น โรงเรียนปงป่าหวาย ได้

สนับสนุนงบประมาณจากงบประมาณการศึกษา แผนงานงบประมาณสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ ตลอดชีวิต จากองค์การบริหารส่วนตำบลปงป่าหวาย นอกจากนั้นยังควรมีการเสริมความสามารถ (enable) การดูแลสุขภาพในช่องปากแก่เด็กและมีการเชื่อมโยงไปถึงผู้ปกครอง เช่น กิจกรรมเยี่ยมบ้าน กิจกรรมประกวดแม่ลูกฟันดี หมอฟันน้อยตรวจฟันของคนในบ้าน ทำให้ผู้ปกครองมีความสนใจดูแลสุขภาพของตนเองและบุตรหลาน พบว่าคนในชุมชนร่วมทำกิจกรรมกับโรงเรียนทำให้เข้าใจโทษของการรับประทานอาหารหวาน ขนมกรุบกรอบ และให้ความตระหนักในเรื่องของสุขภาพฟันของเด็กนักเรียนมากขึ้น จากตัวเลขการสำรวจพฤติกรรมทันตสุขภาพ พบว่าเด็กนักเรียนแปรงฟัน 3 เวลา เพิ่มจากเดิมร้อยละ 60 เป็นร้อยละ 90

จะเห็นได้ว่าการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ พ.ศ. 2552-2555 เริ่มจากโรงเรียนต้นแบบ 2 โรงเรียน ขยายเครือข่ายได้ 15 โรงเรียน ส่งผลให้เด็กมีฟันผุ และเหงือกอักเสบลดลง สอดคล้องกับภาคีเครือข่าย^๖ เป็นการเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์กับมนุษย์แล้วขยายผลออกไปเป็นวงกว้าง เพื่อให้สังคมเกิดการพัฒนาไปในทิศทางที่ดีขึ้น และในการเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์นั้นจะเป็นความสัมพันธ์กลับในเชิงบวก ที่จะส่งผลให้เกิดพลังวิถุคุณ (reinforcing) เกิดการขยายผลแบบก้าวกระโดด (quantum leap) เป็นพลังสร้างสรรค์ที่เปลี่ยนคุณภาพอย่างฉับพลัน (emergence) โดยเป้าหมายที่ปรารถนาในการสร้างเครือข่าย คือ การนำเอาจิตวิญญาณที่สร้างสรรค์ของมนุษย์มาถักทอเชื่อมโยงกัน

บทสรุป

แนวคิดว่าจะให้โรงเรียนเข้าร่วมกิจกรรมต้องได้ใจของคนในโรงเรียนโดยมีการพัฒนาที่ต้องค่อยเป็นค่อยไปโดยให้แต่ละโรงเรียนที่เข้าร่วม

กิจกรรมมีความเข้มแข็ง จึงขยายผลไปโรงเรียนอื่นต่อซึ่งเป็นการสร้างความยั่งยืน สิ่งสำคัญที่ควรคำนึงถึงคือ

1. ต้องรู้เขา รู้เรา เริ่มจากการที่ต้องศึกษาข้อมูลของโรงเรียนว่ามีจุดดี จุดเด่น และจุดด้อยอย่างไรโดยมีการศึกษาข้อมูลโรงเรียน ทั้ง 21 โรงเรียนในอำเภอด่านซ้ายทั้งจากการศึกษาข้อมูลในเอกสารและการสำรวจพื้นที่จริง เพื่อที่จะได้ทราบต้นทุนที่แต่ละโรงเรียนมีอยู่และบางกิจกรรมทางโรงเรียนอาจจะมีการดำเนินการอยู่แล้วให้บูรณาการกับงานที่มีอยู่ทางโรงเรียนก็รู้สึกเป็นการเพิ่มภาระงานแต่จะทำให้รู้สึกว่ามีมาช่วยแบ่งเบาภาระงาน ช่วยทำให้งานเดิมที่ครูทำมาแล้วทำให้ดีขึ้นซึ่งเป็นการได้ประโยชน์ทั้ง 2 ฝ่าย

2. การรู้สึกเป็นหนึ่งเดียว เริ่มด้วยเรื่องของโรงเรียน ตั้งใจฟังสิ่งต่างๆที่โรงเรียนอยากให้เราช่วยแก้ไขปัญหาไม่ใช่เราจะเอางานอะไรไปให้โรงเรียนและชุมชนทำ ต้องจับประเด็นว่าโรงเรียนสนใจอะไรชุมชนต้องการอย่างไร เพื่อจะได้พัฒนาไปพร้อมๆกัน

3. การสร้างความเชื่อมั่นในแนวคิดว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ เป็นไปได้สามารถอธิบายสิ่งที่ยากๆให้เป็นเรื่องที่ทำได้ง่ายน่าสนใจเช่นการยกตัวอย่างให้โรงเรียนเห็นภาพของโรงเรียนต้นแบบว่ามีรูปแบบอย่างไรไม่ได้ทำให้โรงเรียนเพิ่มงาน เป็นงานที่โรงเรียนทำอยู่แต่โรงพยาบาลและทีมงานมาช่วยพัฒนาให้ดีขึ้น

4. ไม่ทอดทิ้งในสิ่งที่ถูกปฏิเสธ หลายครั้งที่ไปโรงเรียนแล้วโรงเรียนปฏิเสธไม่ร่วมโครงการแต่การไปบ่อยๆ ได้พูดคุยกันในเรื่องต่างๆ จะทำให้ได้รับการตอบรับ พบว่าไม่มีโรงเรียนใดที่ไปครั้งเดียวแล้วตอบรับเข้าร่วมกิจกรรม

นอกจากนี้การทำกิจกรรมให้สอดคล้องกันกับยุทธศาสตร์หลักของกระทรวง เช่นเด็กไทยไม่กินหวาน เครือข่ายเด็กไทยฟันดี โครงการยิ้มสดใสเด็ก

ไทยฟันดี ทำให้ทีมงานและโรงเรียนไม่ต้องทำงานเหนื่อยมากทั้งเรื่องงบประมาณและกิจกรรมที่ทำ และเป็นส่วนกระตุ้นให้ทางโรงเรียนพัฒนากิจกรรมการดูแลทันตสุขภาพอย่างต่อเนื่อง อีกทางหนึ่งการทำงานร่วมเป็นโรงเรียนเครือข่ายเป็นการทำงานเป็นทีมโดยต้องถอดหัวโขนของการเป็นวิชาชีพเปลี่ยนแนวคิดจาก ผู้ให้บริการมาเป็นผู้สนับสนุนหรือผู้สร้างกระแส เพื่อทำงานร่วมกันเป็นทีมทุกคนมีความเท่าเทียมกันให้เกียรติ จริใจ และยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่นมีการร่วมคิดร่วมทำเป็นภาคีเครือข่าย ทั้งหน่วยงานสาธารณสุข, โรงเรียนที่เป็นเครือข่ายและชุมชน โดยรูปแบบโรงเรียนส่งเสริมทันตสุขภาพเป็นการสนับสนุนให้มี

การรวมกลุ่มและพัฒนากิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาทันตสุขภาพสอดคล้องกับแนวคิดการส่งเสริมสุขภาพแนวใหม่⁴ เป็นกระบวนการส่งเสริมให้ประชาชนเพิ่มสมรรถนะในการควบคุมและพัฒนาสุขภาพของตนเอง

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ นพ.เกรียงศักดิ์ ธนอัศวนนท์ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชเด่นชัย ที่ให้การสนับสนุน ทพ.ญ.ปิยะดา ประเสริฐสม ที่กรุณาให้ข้อคิดเห็นต่างๆ ในการทำวิจัย และเครือข่ายทันตสาธารณสุขอำเภอเด่นชัยที่ช่วยขับเคลื่อนงานทันตสุขภาพในโรงเรียน

เอกสารอ้างอิง

1. สุธา เจริญนิโชติ, วราภรณ์ จิระพงษา, ปิยะดา ประเสริฐสม. การพัฒนาการเรียนรู้ของนักเรียนประถมศึกษาด้วยกระบวนการวิจัย: เรียนรู้คู่วิจัยตอนอาหารกับโรคฟันผุ. ว.ทันต. 2551; 3 :19-48.
2. สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดแพร่. รายงานผลการสำรวจสถานะทันตสุขภาพและพฤติกรรมสุขภาพประชาชนจังหวัดแพร่ ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2549 เอกสารโรเนียว. 2549.
3. จุไรรัตน์ คุณะไชยโชติ, อุบลวรรณ อีระพิบูลย์. ความสัมพันธ์ระหว่างวินัยของพ่อแม่กับการเกิดฟันผุของลูก. ว.ทันต. 2550 ; 57 : 265-273.
4. สุรชาติ อาชานุกาพ. วิวัฒนาการ การส่งเสริมระดับนานาชาติ พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ. สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข. 2541.
5. ทวีทอง หงส์วิวัฒน์. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ ศักดิ์สภาการพิมพ์: 2527.
6. พอเพ็ญ ไกรนท. ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมทันตสุขภาพของมารดาต่อสถานภาพโรคฟันผุ. 2532.
7. สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดแพร่. รายงานผลการสำรวจเพื่อประเมินผลการดำเนินงานทันตสาธารณสุขจังหวัดแพร่ ปี 2552. เอกสารโรเนียว. 2552.
8. เสถียร จิรรังสิมันต์. ความรู้เกี่ยวกับองค์การเครือข่าย. สำนักงานสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2549.
9. อีระพงษ์ แก้วหาวงษ์. กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง พิมพ์ครั้งที่ 3. โรงพิมพ์คลังน่านวิทยา, ขอนแก่น. 2543.

Original Article

Model Development of Dental Health Promoting School in Denchai District, Phrae Province

Siriphan Laekawipat* *D.D.S., M.Sc. (Public Health)*

Abstract

This research and development study was conducted during 2009--2012. The study aimed to develop the model of dental health promoting school in Denchai district, Phrae province. The small, medium and large size of the primary school were participated in the study. The model of networking started from the two prototype schools worked as buddy schools. Then this was expanded to other 15 schools network. The activities provided in the school included oral health program knowledge, regarding healthy food and snack, tooth brush with fluoride toothpaste. This study was supported by the new health promotion concept that the health care system should encourage individuals, community and healthcare provider to take responsible for health promotion. Oral personals roles should change from the giver to the modulator or advocator for creating supportive environment, strengthening community action for health, developing personal skills and reorienting health service system.

Key words : *Model of Dental Health Promoting School*

*Denchai Crown Prince hospital, Phrae province